

ساختار و محتوای خط مشی دسترسی و ارائه خدمات بخش نسخه‌های خطی

کتابخانه‌های کشور

رضیه یزدان نیا | سعید رضایی شریف‌آبادی | منصوره باقری

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف شناسایی مؤلفه‌های موجود در خط مشی دسترسی بخش نسخه‌های خطی کتابخانه‌های کشور و تحلیل دیدگاه تهیه‌کنندگان اینگونه خط‌مشی‌ها انجام شده است.

روش/رویکرد پژوهش: با استفاده روش تحلیل محتوا از نوع کیفی به تحلیل خط‌مشی مدون دسترسی و ارائه خدمات بخش خطی کتابخانه‌های کشور پرداخته است.

یافته‌ها: در خط‌مشی مدون کتابخانه‌های کشور ۹ مؤلفه وجود دارد که هر یک دارای مقوله‌ها و زیرمقوله‌های متعدد است. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با ۴ مؤلفه کمترین و کتابخانه ملی ایران با ۹ مؤلفه بیشترین معیارها را برای دسترسی به نسخه‌های خطی خود تعیین کرده است.

نتیجه‌گیری: اهمیت مؤلفه‌ها در خط‌مشی‌ها مختلف است. دو مؤلفه ارائه منابع و خدمات به مراجعان و شرایط و مشخصات استفاده‌کنندگان از مؤلفه‌های مهم و اساسی خط‌مشی‌ها هستند.

کلیدواژه‌ها

دسترسی، نسخه‌های خطی، خط‌مشی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی ملک، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه ملی تبریز، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، کتابخانه آستان قدس رضوی

ساختار و محتوای خط مشی دسترسی و ارائه خدمات بخش نسخه‌های خطی کتابخانه‌های کشور

رضیه یزدان نیا^۱ | سعید رضایی شریف‌آبادی^۲ | منصوره باقری^۳

دریافت: ۱۳۹۰/۴/۱ پذیرش: ۱۳۹۰/۷/۲۵

مقدمه

یکی از راه‌های تعالی و پیشرفت جامعه، شناخت فرهنگ و هویت آن جامعه است. نسخ خطی، بر اثر مساعی اقوام و ملل مختلف به وجود آمده‌اند و یکی از منابع آشنایی با پیشینه علمی و فرهنگی جامعه، نقاط ضعف و قوت دانشمندان و علما، و سیر حرکت آنها در طول زمان است.

بی توجهی به این آثار، باعث از دست رفتن بخشی از هویت و تمدن هر قوم و ملت می‌شود و چه بسا در طول تاریخ، متون و دستنوشته‌های ارزشمندی بر اثر حوادث طبیعی یا انسانی از بین رفته‌اند. آنچه در این میان موجب تأسف بیشتر است از بین رفتن برخی از این آثار به دلیل عدم دسترسی کاتبان و نیز عدم تکثیر و اهتمام به حفظ و حراست آنهاست (مایل هروی، ۱۳۸۰).

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی (نویسنده مسئول)،
razieh_yazdania@yahoo.com
۲. دانشیار کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء (س)
srezaei@alzahra.ac.ir
۳. استادیار کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء (س)
mbagheri_2000@yahoo.com

شناسایی و دسترسی به کتاب‌های خطی ارزشمند، به منظور بررسی و آشنایی با فرهنگ و سابقه تاریخی یک ملت، از اهمیت بسیاری برخوردار است. کتابخانه‌ها و مراکز نگهداری این آثار موظف‌اند با اتخاذ تدابیری در جهت ارتقای سطح دسترسی به منابع و بهبود ارائه خدمات به پژوهشگران اقدام کنند و زمینه ترغیب و پژوهش در حوزه نسخ خطی برای محققان و پژوهشگران و مصححان این حوزه را فراهم نمایند. هر چند با پیشرفت فناوری، کتابخانه‌ها اقدامات متعددی را به منظور افزایش و سهولت دسترسی به منابع انجام داده‌اند که در این میان

می توان به جمع آوری و تدوین فهرست نسخ [خطی]، تهیه میکروفیلم، عکس، و رقومی سازی مجموعه خطی اشاره کرد. زمانی می توان از تمام ظرفیت و امکانات کتابخانه استفاده نمود که شرایط و معیارهای مشخصی برای ارائه خدمات و دسترسی به منابع وجود داشته باشد.

خطمشی و آیین نامه از جمله ابزار تعیین کننده سطح ارائه خدمات و دسترسی به منابع می باشند. وجود الگو و خطمشی موجب انسجام و پیشرفت امور می شود و دستیابی به اهداف و رسالت های مراکز و کتابخانه ها براساس برنامه مشخص صورت می گیرد و از وقوع کارها و فعالیت های تکراری و ناهماهنگ جلوگیری می کنند و موجب حفظ منافع سازمان و مراجعان می شوند و مانع از اعمال نظرات شخصی و سلیقه ای افراد انجام امور می شود. محمدی (۱۳۸۷)، معتقد است خطمشی، علاوه بر اینکه چارچوبی برای تصمیم گیری و برنامه ریزی مشخص می کند، تصمیمات ناشی از قضاوت شخصی یا صلاح دید مدیران را - که متأثر از ذهنیات آنهاست - کاهش می دهد.

تسلیمی (۱۳۷۸)، نیز متذکر شده است که خطمشی موجب جلوگیری از قانون شکنی های محسوس و نامحسوس، تعدیل روابط میان منابع انسانی، و کاهش کشمکش های غیرمنطقی می شود.

اهمیت و ضرورت تدوین سیاست و خطمشی تا بدانجاست که یکی از مباحث جوامع اطلاعاتی، خطمشی اطلاعات^۴ است که بر روی ایجاد معیارها و پارامترهای تأمین دسترسی به اطلاعات یا اعمال محدودیت دسترسی به نوع معینی از اطلاعات تمرکز دارد و یکی از ضروریات جوامع دموکراتیک محسوب می شود.

خط مشی اطلاعات، دارای گستره وسیعی است و در برگیرنده تمام منابع اطلاعاتی موجود در جامعه است. این خطمشی ترکیبی از قوانین، مقررات، ضوابط و راهبردهای ایجاد، مدیریت و به کارگیری اطلاعات است و به طور کلی شکل دهنده قوانین اطلاعاتی در جامعه می باشد (جیگر^۵، ۲۰۰۷).

خط مشی دسترسی به اطلاعات در کتابخانه ها و مراکز اطلاعاتی و فرهنگی بخش کوچکی از خطمشی اطلاعاتی در یک جامعه است که نشان دهنده نحوه تأمین نیاز اطلاعاتی مراجعان و محدودیت های دسترسی به منابع اطلاعاتی است. اهمیت و نقش خطمشی در فعالیت های متعدد کتابخانه موجب شده است پژوهش های متعددی در این زمینه صورت گیرد.

فرزندی پور (۱۳۷۴)، در پژوهشی به بررسی خطمشی های ارائه مدارک پزشکی در بیمارستان های دانشگاهی آموزشی بیمارستان علوم پزشکی و خدمات درمانی ایران، تهران، و شهید بهشتی پرداخته است. این مطالعه که با روش توصیفی انجام شده است، بر روی ۳۸ بخش مدارک پزشکی بیمارستان های مذکور صورت گرفته است. هدف اصلی آن کسب

4. Information policy

5. Jaeger

اطلاعات پایه درباره نحوه ارائه مدارک پزشکی به متقاضیان بوده است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که هیچ کدام از بیمارستان‌های مورد پژوهش از خط‌مشی یکنواختی پیروی نمی‌کنند. ۷۵ درصد جامعه پژوهش، در ۴ مورد، دارای خط‌مشی و سیاست مشابهی هستند. در پژوهش دیگری، زارعی (۱۳۸۰)، به شناسایی مشکلات استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های مجری دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی شامل تربیت مدرس، دانشگاه تهران، فردوسی مشهد، شیراز، علوم پزشکی ایران، و شهید چمران اهواز پرداخت. در این پژوهش، اشاره شده است که تنها ۲۹/۵ درصد از مدیران برای گسترش منابع و مجموعه خود دارای خط‌مشی مدون می‌باشند. در نهایت، مشکلات مدیران در استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری را در ۴ مقوله (مشکلات اداری و مالی، مشکلات فرهنگی و آموزشی، مشکلات تجهیزاتی کتابخانه‌ها، و مشکلات مدیریتی) دسته‌بندی نموده است.

صادق‌زاده (۱۳۸۴)، در پژوهشی به بررسی شیوه سازماندهی و اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی تبریز پرداخته است. هدف این پژوهش بررسی پیشینه، مشکلات، کاستی‌ها، و آسیب‌شناسی بخش نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی تبریز و ارائه پیشنهاد برای فراهم‌آوری مخطوطات و بهره‌گیری از شیوه‌های نوین سازماندهی و اطلاع‌رسانی بیان شده است. نتایج حاصل از این پژوهش حاکی از وضعیت ناهم‌خوانی رضایت‌بخش نسخ خطی کتابخانه‌های کشور بود.

کوهی رستمی (۱۳۸۶)، به مقایسه وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور پرداخته است. او در پژوهش خود دریافت حدود یک‌سوم کتابخانه‌های مورد مطالعه دارای هیچ‌گونه خط‌مشی مدونی نمی‌باشند و بیش از یک‌سوم آنها دارای خط‌مشی شفاهی هستند. در حالی که، براساس یافته‌های این پژوهش، ۹۸ درصد مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور، تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری را ضروری می‌دانند. بیگدلی (۱۳۸۹)، به تعیین مؤلفه‌های اصلی و رئوس مطالب جهت تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران پرداخته است. ۹ عامل در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مورد بررسی از دید مدیران شناسایی شده است که شامل مسائل مربوط به دسترسی مباحث فنی و تخصصی، نیازسنجی از کاربران، بیان رسالت، اهداف و مسائل مالی، اجرا و بازنگری در خط‌مشی، مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی، معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی، و مقدمه و تعاریف مربوط به انواع منابع الکترونیکی و نیروی انسانی است.

6. Young در خارج از کشور نیز پژوهش‌هایی صورت گرفته است از جمله یانگ^۶ (۱۹۷۰)، راهنمایی

برای مجموعه‌های خاص و نسخ خطی در زمینه هنر تئاتر ایالات متحده و کانادا ارائه کرده است.

ترایستر^۷ (۲۰۰۳)، در مقاله‌ای اشاره می‌کند که بخش کتاب‌های نادر و مجموعه خاص، از لحاظ دسترس‌پذیری، نسبت به دیگر بخش‌های کتابخانه‌ها، دارای محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی هستند. وی، همچنین، مقوله‌ها و خط‌مشی‌هایی را که بر روی فراهم‌آوری، فهرست‌نویسی، و حفاظت تأکید دارند، به‌عنوان موضوعات برجسته ذکر کرده است. وی در این پژوهش، با هدف بهبود روش‌های به‌کارگرفته شده در کتابخانه، به برخی مقوله‌های بیان شده در خط‌مشی‌ها که به‌طور بالقوه باعث تغییر در مجموعه خاص می‌شوند، اشاره نموده است.

خالیدی^۸ (۲۰۰۸)، در مقاله خود، که در کنفرانس نسخ خطی مؤسسات اسلامی ارائه کرده است، به بیان محدودیت‌های دسترسی در کشورهای اسلامی و فقیر دارای نسخ خطی اسلامی - در مقایسه با کشورهای غربی - پرداخته است به دلایل آن اشاره نموده است و درنهایت، پیشنهادهایی برای تسهیل دسترسی به نسخ خطی اسلامی برای محققان ارائه داده است.

همچنین، راهبردها و رهنمودهایی توسط ای.سی.آرال. و ای.ال.ای. ارائه گردیده که در رابطه با امانت بین کتابخانه‌های منابع منحصربه‌فرد و نادر^۹ (۲۰۰۴)، امنیت منابع خطی و مجموعه خاص^{۱۰} (۲۰۰۶)، و انتقال منابع خطی و مجموعه خاص^{۱۱} (۲۰۰۸) می‌باشد.

در رهنمودهای امانت بین کتابخانه‌های منابع منحصربه‌فرد و نادر، تمرکز بر امانت بین کتابخانه‌ها، آرشیوها، و مجموعه‌های قدیمی است که هر چند برخی از مباحث دسترسی و ارائه خدمات را مطرح نموده است، اما با توجه به ماهیت و تعداد منابع خطی در کشور و اختصاص بخشی از کتابخانه به کتب خطی و نادر، رهنمودهای موجود نمی‌تواند راهگشای تمام مسائل و مباحث مطرح در زمینه ارائه خدمات و دسترسی به منابع در بخش خطی کتابخانه‌های ایران باشد. سایر پژوهش‌ها انجام شده نیز در حیطه سایر فعالیت‌های کتابخانه است و ارتباطی با ارائه خدمات و دسترسی به منابع بخش خطی ندارند.

با توجه به نقش خط‌مشی و اهمیت منابع خطی، لازم است مسئولان بخش خطی، در جهت سازماندهی و افزایش بهره‌وری از منابع و امکانات خود اقدام به تدوین و ارائه خط‌مشی مدون نمایند. این پژوهش، با هدف شناسایی مؤلفه‌ها و معیارهای موجود در خط‌مشی مدون بخش خطی کتابخانه‌های کشور و تحلیل دیدگاه خط‌مشی‌گذاران در مورد هر یک از مؤلفه‌ها انجام شده است.

روش پژوهش

این پژوهش، به روش تحلیل محتوای استنباطی تطبیقی از نوع کیفی صورت گرفته است.

7. Traister

8. Khalidi

9. Guideline for the interlibrary loan of rare and unique materials

10. Guidelines for the security of rare books, manuscripts and other special collection

11. Guidelines on the selection and transfer of materials from general collections to special collection

جامعه پژوهش، براساس فهرست کتابخانه‌های خطی ایران (شریفی، ۱۳۷۹) و فهرست کتابخانه‌های دارای کتاب‌های خطی ثبت شده در پایگاه آقابرگ (مسرت، ۱۳۸۷) تعیین شده است. در بین تمام کتابخانه‌های دارای بخش خطی در سطح کشور، تنها ۵ کتابخانه و یک نهاد دولتی دارای خط‌مشی مدون بودند که مورد مطالعه قرار گرفتند.

به این ترتیب، جامعه آماری این پژوهش عبارت است از: خط‌مشی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی ایران، کتابخانه ملی ملک، کتابخانه ملی تبریز، کتابخانه آستان قدس رضوی، و خط‌مشی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.

واحد تحلیل پژوهش، خط‌مشی‌های موجود بود. واحد ثبت نیز مضمون یا مفهومی بود که از ماده و تبصره‌های موجود در خط‌مشی استنباط می‌شد، و ماده و تبصره به عنوان واحد محتوا انتخاب گردید.

تحلیل بدین گونه صورت گرفت که به هر ماده و تبصره، براساس استنباطی که درباره موضوع آن ماده یا تبصره صورت می‌گرفت کدی اختصاص داده می‌شد. بدین ترتیب، مؤلفه‌هایی که در خط‌مشی‌ها وجود داشت شناسایی می‌گردید. ناگفته نماند که ممکن بود در یک ماده یا تبصره به چند موضوع توجه شده باشد، که در این صورت تمام ابعاد مورد توجه در آن ماده و تبصره در نظر گرفته شد.

لازم به ذکر است که به منظور انجام تحلیل دقیق و پایا از موضوعات تعریف دقیق و یکسانی در همه خط‌مشی‌ها در نظر گرفته شد.

روایی مؤلفه‌ها و مقوله‌هایی که تحت مؤلفه‌ها آورده شده است از طریق روایی صوری ارزیابی گردید و به منظور تعیین پایایی تعدادی از ماده و تبصره‌های موجود در خط‌مشی به همراه مؤلفه‌ها و تعریف دقیق آنها برای تعدادی از افراد ارسال گردید و از آنها درخواست شد تا مؤلفه‌های متناسب با آنها را تعیین نمایند. پایایی به دست آمده از این طریق از پایایی قابل قبولی برخوردار بود.

یافته‌ها

براساس تحلیل صورت گرفته بر روی خط‌مشی مدون موجود، ۹ مؤلفه شناسایی شدند که هر کدام دربرگیرنده تعدادی مقوله و زیرمقوله بودند. این ۹ مؤلفه، به همراه مقوله‌ها و زیرمقوله‌هایشان، در جدول ۱ آمده است.

مؤلفه‌ها	مقوله‌ها	زیرمقوله	
مؤلفه اول: مقدمه، تعاریف، و اهداف	هدف از تدوین آیین‌نامه		
	طبقه بندی و تعریف منابع		
	توصیف مختصر از مراحل کار بخش خطی		
مؤلفه دوم: شرایط و مشخصات استفاده‌کنندگان	مشخصات استفاده‌کنندگان	دانشجویان یا طلاب	
		هیئت علمی و مدرسان حوزه	
		پژوهشگران خارجی	
		سایر پژوهشگران	
	شرایط استفاده‌کنندگان	ارائه معرفی‌نامه	
		موافقت مسئول	
		ارائه کارت شناسایی	
		سایر	
مؤلفه سوم: محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های دسترسی	تعریف منابع ممنوعه و محدود شده	محدودیت به‌علت مغایرت محتوای منابع با شرع	
		محدودیت به‌علت مغایرت محتوای منابع با مصالح عمومی کشور	
		محدودیت به‌علت مغایرت محتوای منابع با امنیت	
		محدودیت به‌علت مغایرت محتوای منابع با علائق اقوام	
		محدودیت به‌علت آسیب‌دیدگی شدید منابع	
	بیان مسئول صدور مجوز دسترسی و ممنوعیت دسترسی	تعیین مدت محدودیت	
		شرایط رفع محدودیت	
		شرایط دسترسی به منابع محدود و ممنوعه	
		بیان مسئول تعیین محدودیت و ممنوعیت دسترسی	
		بیان مسئول صدور مجوز دسترسی و استفاده از منابع محدود شده و ممنوعه	
		مشخص نمودن افرادی که اجازه دسترسی به منابع محدود و ممنوعه را دارند	
		مؤلفه چهارم: مباحث مالکیت منابع	شرایط و نحوه رعایت حق مالک در صورت استناد و استفاده از بخشی از اثر
			شرایط و نحوه رعایت حق مالک در صورت چاپ اثر
شرایط و نحوه رعایت حق مالک در صورت تصحیح اثر			

جدول ۱

مقوله‌ها و زیرمقوله‌های موجود در خط‌مشی‌ها

مؤلفه‌ها	مقوله‌ها	زیرمقوله
مؤلفه پنجم: هزینه‌ها	هزینه رونوشت یا نسخه دیجیتال	
	موارد استثنا در دریافت و اعمال هزینه	
	اساس تعیین هزینه	
	مشخص بودن شماره حساب	
مؤلفه ششم: حفظ و حراست از منابع	شرایط خروج منابع از بخش خطی	
	شرایط انتقال موقت منابع	
	افرادی که حق ورود به مخزن را دارند	
	کنترل و نظارت بر ورود و خروج افراد از مخزن	
	رعایت نکات لازم هنگام استفاده از اصل نسخه خطی	
	وظایف کارکنان به منظور نظارت بر مراجعان در هنگام استفاده از منابع	
	شرایط و ضوابط برخورد با مراجعه کننده در صورت وارد کردن آسیب به اثر	
	ثبت ساعات ورود و خروج افراد از مخزن	
	شرایط و محل نگهداری منابع	
	مدیر و مسئول مستقیم منابع	
مؤلفه هفتم: مباحث ارائه منابع و خدمات به مراجعان	شرایط عمومی استفاده از منابع	
	شرایط ارائه اصل نسخه	
	شرایط واگذاری و ارائه تصویر نسخ عادی	استفاده در پایان نامه و استفاده علمی با هدف غیر انتفاعی و صرفاً علمی تصحیح و نشر
	شرایط واگذاری و ارائه تصویر نسخ نفیس و فوق العاده نفیس	استفاده در پایان نامه و استفاده علمی با هدف غیر انتفاعی و صرفاً علمی تصحیح و نشر
	شرایط واگذاری و ارائه تصویر چاپ سنگی	استفاده در پایان نامه و استفاده علمی با هدف غیر انتفاعی و صرفاً علمی تصحیح و نشر
	شرایط مبادله منابع	مبادله منابع با مالکان نسخه خطی مبادله منابع با مراکز رسمی و کتابخانه‌ها
	شرایط درخواست نسخه دیجیتال	
	استاندارد تصویر و فرمت نسخه دیجیتال	
	بیان مدت زمان پاسخ به درخواست	
	مشخص نمودن تعداد نسخه مورد درخواست	
مؤلفه هشتم: مباحث ارتقا و تعیین سطوح دسترسی	خدمات افزوده: شرایط تهیه پرینت یا نسخه دیجیتال از مجموعه خطی افراد	ماهیت کارگروه یا کمیته وظایف کارگروه یا کمیته نحوه فعالیت کارگروه یا کمیته
	بازنگری قوانین	
	مؤلفه نهم: قوانین و مقررات	بیان تاریخ تصویب و مصوب آن

ادامه جدول ۱

مقوله‌ها و زیرمقوله‌های موجود در خط‌مشی‌ها

کم و کیف هر کدام از مؤلفه‌ها و مباحث مرتبط با آنها در هر خط‌مشی متفاوت است که در جدول ۲ به میزان توجه به هر کدام از مؤلفه‌ها و مباحث مرتبط با آنها در خط‌مشی‌های موجود اشاره شده است.

مؤلفه‌ها	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران		کتابخانه ملی		کتابخانه استان قدس رضوی		کتابخانه ملی تبریز		کتابخانه ملی ملک		نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
مؤلفه اول	۰	۰	۴	۲	۲۹	۲۶	۱۹/۴	۱۳	۰	۰	۲۰/۴	۱۰
مؤلفه دوم	۴۴	۱۲	۱۴	۸	۱۴	۱۳	۱۷/۹	۱۲	۳۰	۱۲	۱۲/۲	۶
مؤلفه سوم	۰	۰	۱۸	۱۰	۰	۰	۰	۰	۱۲/۵	۵	۰	۰
مؤلفه چهارم	۰	۰	۱۳	۷	۱۲	۱۱	۰	۰	۱۰	۴	۰	۰
مؤلفه پنجم	۴	۱	۲	۱	۱۹	۱۷	۰	۰	۱۲/۵	۵	۴/۱	۲
مؤلفه ششم	۷	۲	۳۰	۱۶	۰	۰	۲۹/۸	۱۹	۰	۰	۴۰/۸	۲۱
مؤلفه هفتم	۴۵	۱۲	۶	۳	۲۵	۲۳	۱۲	۸	۳۵	۱۴	۲۰/۴	۱۰
مؤلفه هشتم	۰	۰	۱۱	۶	۰	۰	۱۷/۹	۱۲	۰	۰	۰	۰
مؤلفه نهم	۰	۰	۲	۱	۱	۱	۳	۲	۰	۰	۲	۱
جمع	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۵۵	۱۰۰	۹۱	۱۰۰	۱۰۰	۴۰	۱۰۰	۴۹	۱۰۰

جدول ۲

درصد و فراوانی هر یک از مؤلفه‌ها در خط‌مشی مدون دسترسی و ارائه خدمات بخش خطی کتابخانه‌ها

نتیجه‌گیری

با احتساب خط‌مشی جدید ابلاغ نهاد کتابخانه‌های عمومی، تنها ۱۶۵ درصد کتابخانه‌های دارای نسخ خطی در کشور، دارای خط‌مشی مدون دسترسی و ارائه خدمات می‌باشند. به عبارت دیگر، تنها روند فعالیت و عملکرد ۱۶ درصد کتابخانه‌های دارای نسخ خطی در کشور مدون و از پیش تعیین شده است؛ و سایر کتابخانه‌ها و همچنین کتابخانه بزرگی مانند کتابخانه آیت‌الله مرعشی فاقد خط‌مشی مدون می‌باشد و شرایط و ضوابط دسترسی به منابع و ارائه خدمات به مراجعان بر اساس نظر ریاست کتابخانه و خط‌مشی شفاهی می‌باشد. چنین وضعیتی در فعالیت‌های بخش فراهم‌آوری کتابخانه قابل مشاهده است. در سال ۱۳۸۰، تنها ۲۹/۵ درصد کتابخانه‌های دانشگاهی مجری دوره کارشناسی ارشد دارای خط‌مشی مجموعه‌گستری

بودند (زارعی، ۱۳۸۰). همچنین، تنها از یک سوم کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور دارای خط‌مشی مدون مجموعه‌گستری هستند (کوهی‌رستمی، ۱۳۸۶). طبیعی است چنین امری حاکی از عدم توجه مدیران در برنامه‌ریزی و سازماندهی ارائه خدمات و فعالیت‌های بخش خطی به صورت مدون و منسجم می‌باشد. بی‌تفاوتی و عدم پویایی بخش خطی موجب مهجور ماندن منابع خطی، عدم استفاده از تمام قابلیت‌ها و امکانات کتابخانه برای مراجعان، عدم هماهنگی بین خدمات ارائه شده، و در نهایت نارضایتی برخی مراجعان می‌شود.

در مطالعه حاضر، ۹ مؤلفه در خط‌مشی مدون موجود شناسایی شد. تعداد مؤلفه‌های موجود در خط‌مشی دسترسی و ارائه خدمات با تعداد مؤلفه‌هایی که برای تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی شناسایی شده است، همخوانی دارد (بیگدلی، ۱۳۸۹). هر چند مؤلفه‌ها و مباحث مطرح در این دو خط‌مشی با یکدیگر متفاوت می‌باشند و این عدم تفاوت ناشی از ماهیت منابع و عملکرد و فعالیت بخش مربوط است.

در خط‌مشی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تنها به ۴ مؤلفه «هزینه»، «ارائه منابع و خدمات به مراجعان»، «شرایط و مشخصات استفاده‌کنندگان» و «حفاظت و حراست از منابع» اشاره شده است که در بین خط‌مشی‌های مدون موجود ضعیف‌ترین وضعیت را از این حیث دارد. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران به تمام مؤلفه‌ها توجه داشته است. البته گستره و میزان مسائل و مباحثی که پیرامون هر یک از مؤلفه‌ها در خط‌مشی کتابخانه ملی بیان شده است یکسان نیست. این امر در سایر خط‌مشی‌ها مدون موجود نیز صدق می‌کند.

معیارها و مؤلفه‌های موجود در سایر خط‌مشی‌های مدون بخش خطی کتابخانه‌های کشور به شرح زیر است:

کتابخانه ملی تبریز در خط‌مشی خود، به مسائل و مباحث ۶ مؤلفه «حفاظت و حراست از منابع»، «قوانین و مقررات»، «شرایط و مشخصات استفاده‌کنندگان»، «ارائه منابع و خدمات به مراجعان»، «ارتقای سطح دسترسی بهره‌وری از منابع»، و «مقدمه و تعاریف و اهداف تدوین خط‌مشی» اشاره داشته است.

معیارهای موجود در خط‌مشی مدون کتابخانه ملی ملک شامل «شرایط و مشخصات استفاده‌کنندگان»، «مالکیت منابع»، «هزینه»، «محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های دسترسی»، و «ارائه منابع و خدمات به مراجعان» است.

در خط‌مشی مدون کتابخانه آستان قدس رضوی، به مباحث پیرامون مؤلفه‌های «هزینه»، «مالکیت منابع»، «قوانین و مقررات»، «شرایط و مشخصات استفاده‌کنندگان»، «ارائه منابع و خدمات به مراجعان»، و «مقدمه و تعاریف و اهداف تدوین خط‌مشی» پرداخته شده است. در نهایت، معیارهای موجود در خط‌مشی مدون نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور شامل

«هزینه»، «قوانین و مقررات»، «شرایط و مشخصات استفاده کننده گان»، «حفاظت و حراست از منابع»، «ارائه منابع و خدمات به مراجعان»، و «مقدمه و تعاریف و اهداف تدوین خط‌مشی» است. به دلیل ماهیت خط‌مشی و میزان اهمیت هر مؤلفه به طور جداگانه نمی توان انتظار داشت در خط‌مشی به تمام مؤلفه‌ها و مباحث مرتبط با آن به یک اندازه توجه شود؛ زیرا نه تنها مباحث و مقوله‌هایی که در هر مؤلفه وجود دارند یکسان نیستند، بلکه ماهیت خط‌مشی منطقی و کارآمد چنین انتظاری را توجیه نمی کند. اما آنچه مسلم است ضرورت وجود تمام این مؤلفه‌ها در خط‌مشی است. در این بین تنها کتابخانه ملی به تمام این مباحث توجه داشته است و در سایر خط‌مشی‌ها تنها به تعدادی از مؤلفه‌ها و مباحث توجه شده است. بر اساس جدول ۲، در تمام خط‌مشی‌های مدون موجود، به مباحث مرتبط با ارائه منابع و خدمات به مراجعان و مباحث مرتبط با شرایط و مشخصات استفاده کنندگان اشاره شده است این امر می تواند بیانگر اهمیت و ضرورت بیان این مباحث در خط‌مشی از دید خط‌مشی گذاران باشد. در مقابل، به مؤلفه محدودیت و ممنوعیت دسترسی کمتر از سایر مؤلفه‌ها توجه شده است. در واقع، تنها در خط‌مشی مدون بخش خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و کتابخانه ملی ملک به مباحث مرتبط با این مؤلفه پرداخته شده است و در سایر خط‌مشی‌های موجود هیچ اشاره‌ای به این مؤلفه نشده است. شاید به جرأت بتوان گفت که این مؤلفه و مباحث مرتبط با آن، از کم‌اهمیت‌ترین مباحث مطرح در خط‌مشی مدون موجود در بخش خطی کتابخانه‌های کشور است.

در حالی که، نوع محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های دسترسی در مباحث مرتبط با مؤلفه ممنوعیت و محدودیت دسترسی به منابع، براساس تحلیل صورت گرفته ۴ نوع بیان شده است. یکی از خط‌مشی‌های مدون موجود به محدودیت‌های ناشی از مصالح عمومی کشور و محدودیت‌های ناشی از امنیت کشور اشاره کرده است. به نظر می‌رسد تدوین کنندگان خط‌مشی به ماهیت منابع خطی و فعالیت بخش خطی آگاهی لازم نداشتند و این نوع محدودیت‌ها را - که برای کتاب‌های تألیف شده در زمان حاضر یا چند دهه اخیر و منابع آرشیویی مصداق دارد - برای کتاب‌های خطی قدیمی بیان کرده‌اند.

به منظور ارتقای کارایی بخش خطی و افزایش استفاده از منابع خطی در کتابخانه‌ها پیشنهاد می‌گردد:

۱. شرایط دسترسی و ارائه خدمات بخش خطی کتابخانه مدون و به مراجعان و استفاده کنندگان از منابع آگاهی‌رسانی شود.
۲. از راهنمایی و مشارکت افراد دارای تخصص و آشنا با ماهیت منابع خطی در تدوین خط‌مشی بهره گرفته شود.

۳. در تعیین خط‌مشی متناسب با نیازها و اهداف کتابخانه، به تمام معیارها و مؤلفه‌های شناسایی شده، توجه شود.
۴. راهبردی کلی، به‌عنوان دستورالعمل و راهنمای تعیین خط‌مشی، برای بخش خطی کتابخانه‌های کشور تدوین شود.

منبع

- بیگدلی، زاهد؛ و دیگران (۱۳۸۹). «شناسایی عوامل محوری در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران». *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۵۲(۴).
- تسلیمی، محمد سعید (۱۳۷۸). *تحلیل فرایند خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری*. تهران: سمت.
- زارعی، عاطفه (۱۳۸۰). «بررسی استفاده از خط‌مشی مجموعه گسترده و شناسایی مشکلات خط‌مشی مجموعه گسترده از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های مجری دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- شریفی، هادی (۱۳۷۹). *گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در ایران*. ترجمه احمدرضا رحیمی ریشه. تهران: مؤسسه نشر فهرستگان.
- صادق‌زاده وایقان، علی (۱۳۸۴). «بررسی سازماندهی و اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی تبریز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- فرزندی‌پور، مهرداد (۱۳۷۴). «بررسی خط‌مشی‌های ارائه‌مدارک پزشکی در بیمارستان‌های دانشگاهی (آموزشی)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- کوهی‌رستمی، منصور (۱۳۸۶). «مقایسه وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه گسترده کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- مایل‌هروی، نجیب (۱۳۸۰). *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- محمدی، داوود (۱۳۸۷). *اصول و مبانی سازمان، مدیریت و سرپرستی*. تهران: آبیژ.
- مسرت، حسین (۱۳۸۷). «اسامی کتابخانه‌ها و گنجینه‌های نسخ خطی روی شبکه جهانی اینترنت». به نقل از خبرگزاری فارس. وبلاگ کاریز یزد. بازیابی ۲۷ اسفند ۱۳۸۸، از:

<http://www.karizyazd.blogfa.com/post-242.aspx>

- "Guideline for the interlibrary loan of rare and unique materials" (2004). American Library Association, approved by ACRL in June, 2004. From: <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/rareguidelines.cfm>
- "Guidelines for the security of rare books, manuscripts and other special collection" (2006).

- Approved at ALA midwinter meeting. Retrieved Jan 12, 2009, from: <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/securityrarebooks.cfm>
- "Guidelines on the selection and transfer of materials from general collections to special collection" (2008). 3rd ed. Approved by ACRL Board of directors. from : <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/selctransfer.cfm>
- Jaeger, P. T. (2007). "Information policy, information access, and democratic participation: the national and international implications of the Bush administrations information politics". *Government Information Quarterly*, 24:840-859
- Khalidi, O. (2008). "Facilitating access to Islamic manuscripts: A plea and a proposal". The Islamic Manuscripts Association, July 2005, University of Cambridge, UK.
- Traister, D. (2003). "Public services and outreach in rare book, manuscript, and special collection libraries". *Library Trends*, 52(1):87-108
- Young, W. C. (1970). "A guide to manuscripts and special collections in the theatrical art in the united states and Canada". PhD Dissertation, University of Kans.